

# 'הודחתי ממלכותי' 'והייתי ככל האדם'

[תמוז, אורח]

## מוחם רגב

להפצרותיה של דלילה ומגלה לה: "אם גולחתי, וסר ממני כוחי וחליתי והייתי ככל האדם." (שופטים, ט"ו, י"ז). לא רק געגועים לכוח המיוחד שהיה לילד, בשכבר הימים יש כאן, אלא גם מעין תלונה על החיים ועל המבוגרים, שסיפרו לו סיפורי-שווא על יתרונה של הבגרות וגזלו ממנו את הילדות במירמה.

סיפורי ילדות הם סיפורים שיש בהם יסודות אוטו-ביוגראפיים, שהייתי מכנה אותם בשם סיפורי-היזכרות. "בסיפורים כאלה, שיש בהם תערובת של עובדות ובדיון, חשובה הכוונה יותר מאשר הדיוק בעובדות. "סיפור-ההיזכרות" יוצר גשר של הבנה בין המבוגר והקורא הצעיר. הוא עונה בעת ובעונה אחת על שני צרכים בסיסיים: רצונם של המבוגרים לספר על עצמם ועל עברם ולהנחיל חוויות וערכים לדור הבא; ורצונם של הצעירים לדעת מה היה טיבם של ימי הילדות והנעורים של אלה המכוונים היום את חייהם." (רגב, 'היזכרות מאוחרת כנקודת מוצא לסיפור-ילדים').

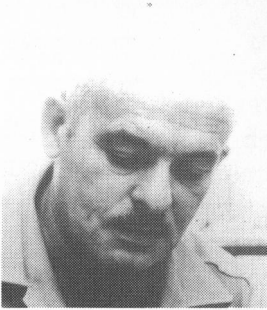
סיפוריו של תמוז, בקובץ חולות הזהב (שבסיפוריו אני דן במאמר הזה), מתארים ילד-אינדיבידואליסט המתבונן בחברה, שהוא עומד בשוליה, ובנוף, בעיני אמן שאינו יודע שהוא אמן. יצחק שלו, לעומת זאת, בספרו ילד היה בירושלים, מתאר ילד המודע לכשרון הכתיבה שלו וחושב על עתידו כסופר. ברור לו, כפי שהוא כותב בסוף הספר, שאת החומרים לכתיבה ייקח מחייו שלו, כפי שתוארו לכל אורך הספר: "הוא לא יכתוב על האוקינוס השקט, אבל יכתוב על אותו אגם-מים זעיר בשכונת בית-ישראל שהיה לו פעם כאגם גדול... הוא יכתוב על עץ-פילפל אחד בשכונת יגיע-כפיים שתחתיו יושבת זקנה ספרדיה שחורכת בשר על שיפודים. על נערה קטנה אחת בשם ויקטוריה יכתוב, זו הקוראת לתוכי הירוק שבכלובה בשם 'אמיגו מיו'..." וכו'. (142-143). בשורות האחרונות של הסיפור הוא חוזר ומתבונן באנשים ובמאורעות שתיאר, כסופר שכל מה שקרה לו אינו אלא חומר-גלם לסיפור, שהוא עתיד לכתוב. נקודת-תצפית זו באה גם לידי

כותרת המאמר לקוחה מסיפור של בנימין תמוז, הפותח במלים אלה: "לפני למעלה משלושים שנה, באמצע שנות העשרים של המאה, נתמנית, מטעם עצמי, מושל מדינה לא קטנה, שהשתרעה על פני כמה וכמה חצרות... כמה אריסים, נשים וגברים, היו מביאים ומוציאים בחצרות..." ולאחר תיאור מפורט של אותה 'מלכות', מגלה לנו הכותב את נקודת-התצפית, ממנה הוא משקיף על אותם ימים רחוקים: "שנים רבות חלפו מאז - למעלה משלושים שנה, טובות עם רעות - ואנוכי ירדתי מכל נכסי, גם הודחתי ממלכותי והייתי ככל האדם: אשה לי, ילדים ודירה. לפעמים אני סבור אפילו, שגם כך אפשר." (71).

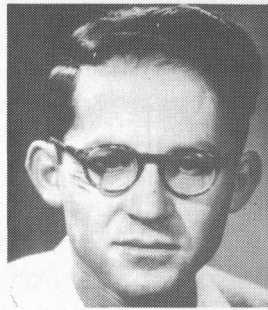
עולות כאן שתי נקודות המאפיינות סיפורי-ילדות: האחת היא היפוכה של התפיסה באשר ליחס שבין ילדות לבגרות. לגבי הילד, 'להיות מבוגר' פירושו ציפה קיצרת-רוח לקראת אותה תקופה בחייו שבה יהיה חופשי מכבלי המבוגרים, כי הוא עצמו יהיה מבוגר, שיוכל לעשות ככל העולה על דעתו. מנקודת-התצפית הילדית נתפסת הבגרות כמין גן-עדן של חופש ללא גבולות, בניגוד להווה הילדי שכולו הוראות, הגבלות ואיסורים. אולם נקודת-הראות של המבוגר שונה בתכלית: חייו שלו כבולים בכבלי המשפחה שהקים, והוא מתגעגע אל אותם ימים שמהם שאף פעם להתרחק. לכל תקופה בחיי-האדם יש תעתועי זיכרון משלה, הנובעים, כמובן, מאופיו של המתבונן ומדרך הסתכלותו על חייו, בהווה ובעבר.

הנקודה השניה מבטאת תפיסה מאגית של עולם הילדות. תמוז מקונן על כך, שהיה ככל האדם. שוב אין הוא אישיות אינדיבידואלית, שידעה לעצב את עולמה הייחודי. עתה הוא נאלץ לחיות על-פי הכללים שהחברה מכתובה לו ולרבים שכמותו. אובדן המלכות הוא אובדן היכולת לחיות גם מחוץ לחברה, ולעתים גם בניגוד לדרישותיה. האסוציאציה המקראית נותנת לדברים את הגוון הקסום. הרי שמשון נכנע לבסוף

"להם, ליקירי,  
שלא זכו לחזור  
להפליג אתי  
בטיולי לנוף-  
ילדותנו, אני  
מקדיש ספר זה.  
באהבה רבה  
ובדמעה."



בנימין טנא



יצחק שלו



תקוה שריג



בנימין תמוז

הילדות המתוארת בארבעת הספרים אינה רק ילדות של זיכרון, מדומה או אמיתי, אלא, בעיקרה, "ילדות" של מסר ושל השקפות על טיבם של החיים

הקורא המשוער יחס מיוחד אל היצירה שלה. קורות כיתה אחת, מאת בנימין טנא, גם הוא סיפור ילדות, הכתוב בלשון "אני", והמספר מופיע בו בשמו האמיתי. בשונה משלושת הספרים שדובר בהם, הרקע אינו ארץ-ישראל, אלא הווי של ילדים יהודיים בבית-ספר יהודי בווארשה, טרם השואה. שם הספר מעיד עליו: זהו סיפור-חבורה, שמככבות בו דמויות שונות, ושלרקע החברתי שלו, היהודי והפולני, יש חשיבות רבה. ומה שמעניין לא פחות: המספר-הילד מופיע כמי שמתעד את מה שהוא זוכר, כמשתתף, הצופה מן הצד, ולא כדמות ייחודית ומובילה. ואכן, הספר פותח בהצהרת כוונות. אין זה "סתם סיפור זכרונות", אלא ניסיון להציב יד ושם לילדי כיתתו, שנספו בשואה. לאחר ההקדמה הזאת מתוארים אירועים, הדומים ברובם לפרקים בספרים, המתארים הווי של בית-ספר: "להם, ליקירי, שלא זכו לחזור להפליג אתי בטיולי לנוף-ילדותנו, אני מקדיש ספר זה. באהבה רבה ובדמעה." (152).

המפיגש, או ההתנגשות, בין הילד (או הילדה) המתחיים בהדרגה, בעולם שבו הם חווים חופש ושליטה, ובין המסגרת המסקרנת והכופה, שקרויה בית-ספר - מקבלים ביטוי שונה, בכל אחד מארבעת הספרים. בספרים של שלו וטנא זהו נושא מרכזי חשוב, ובספריהם של תמוז ושריג - תיאור אפיונות לימודיות תורם להדגשת הייחודיות והשונות של הגיבור.

### להיות תלמיד

הניגוד המייאש, שבין הפרט והמסגרת הכופה והמ-איימת, בא לידי ביטוי חריף בסיפורו של תמוז, "אופק":

מצמץ הילד בעיניו לעבר השמש והניח לה ללהט לו פעם לחי ימין ופעם און שמאל והיה מחייך כנגדה ועומד. לרגע נשתכחה ממנו מגמת פניו ואמר לחזור בו ולילך לאותו מקום שממנו החמה יוצאת ובו איזו שמיים וארץ משכן להם, להרעיף גשיקותיהם ולהת-חכך זה בזה, בוקר וערב, לטוף ועבור ללא קול. אך מיד זכר את בית-הספר ואת הילדים והילדות אשר נאספו בוקר ובוקר בחדר הכיתה הגדול והביטו בו,

ביטוי בהתייחסות לזמן בספרו של שלו. במקום אחר בספר, מתייחס המספר המבוגר אל מה שעתידי לקרות לילדים שבסיפור כעבור שנים: "באותם הימים התגוררה אף שרה הקטנה בשכונת כרם ועדיין לא מילאה את התפקיד החשוב שהיא ממלאת עתה באחת השגרירויות שלנו בחוף לארץ... ואורן (הוא המספר גיבור הספר) עצמו עדיין הסתפק בקריאת ספרי שירה ולא העלה על דעתו שבאחד הימים יכתוב אף הוא ספרים כאלה." (48). בהערות מסוג זה, מזכיר המספר לקורא שהוא, בניגוד לגיבורי הסיפור הקטנים, יודע את סוף הסיפור. בכך הוא מחזק את ההרגשה, שהמספר בחר מתוך האירועים האמיתיים את מה שנראה לו, וכך גם עיצב את "המציאות" שבספר, על-ידי האמצעים האמנותיים (מבנה, סגנון, עיצוב דמויות) שבחר בהם.

ספרו של שלו קרוב הרבה יותר לאוטוביוגרפיה מאשר הקובץ של תמוז, שבו גם אין לגיבור שם. אלא שגם בספר של שלו אין זה שמו האמיתי של המספר, שהרי הוא מכנה אותו בשם אורן. הספר, שנועד לכאורה לילדים, נקרא בשם שרוח מקראית-אגדית עולה ממנו: "ילד היה בירושלים". אבל מה שיוצר ריחוק, ומאפשר למספר להיות בבחינת מתבונן, זהו הסגנון, שיש בו הרבה ארכאיזמים מכוונים. והרי כמה דוגמאות: רוצה אתה, חמתו של ג'נה עלתה להשחית, דברים בטלים, הן (במקום כן!), כאשר ניתן לראות בעליל - ועוד הרבה כיוצא באלה. והרי הספר נדפס בשנת 1974!

בהבדל משני הספרים הקודמים, פותחת תקוה שריג את פרקי הילדות שלה, בספר אמא אגדה, בדברי מבוא, שמעמידים את הקורא על כוונותיה והלך-רוחה של המספרת: "מי זוכר את שעת הולדתו, את מראה החדר שבו נולד, את המיילדת המתרוצצת, את פני האמא העתידה ללדת... אני. כל-כך רבים היו הסי-פורים של אמי על כל אלה... עד שאני זוכרת אותם בלבי, רואה אותם בעיני, שומעת אותם באוזני, גם היום, כשאני שבה ומספרת אותם לנכדי." (9). הפתיחה הזאת משווה מעין הילה של אגדה לפרקים הבאים, המתוארים, הן באמצעים ריאליסטיים לגמרי והן בנימות ליריות-נוסטאלגיות. הפתיחה המכוונת הזאת צריכה ליצור אצל הקורא הבנה לגבי החשיבות של המתואר בעיני המספרת. שריג אף מקווה, שבדרך זו תיצור אצל

לגבי הילד, 'להיות מבוגר' פירושו ציפיה קיצרת-רוח לקראת אותה תקופה בחייו שבה יהיה חופשי מכבלי המבוגרים

הוא יכתוב על עץ-פילפל אחד בשכונת יגיע-כפיים שתחתיו יושבת זקנה ספרדייה שחורכת בשר על שיפודים

בתמהוני, הקטן מכולם, בלגלוג גלוי. ומתוך צער וכאב הפנה ערפו לשמש ולאורה השוטף אותו וישם פעמיו אל הרחוב הראשי. (32).

הילד-האמן חש עצמו בן-בית בנוף, שאותו הוא רואה ראייה אנטרופומורפית: הוא כאילו בן למשפחת השמש והארץ, המרעיפים עליו מאהבתם ומנשיקותיהם. דווקא בין בני-מינו הוא מרגיש זר ודחוי, ולכן המשך הליכתו לבית-הספר כרוך בהפניית עורף ל"משפחה", השיטפת אותו באורה. כשהוא מגיע לבית-הספר נודע לו שכיתתו יצאה לטיול והוא ממשיך בשמחה בשיטוטיו בנוף האהוב עליו. ואז, כמו בקטע שהובא לעיל, הוא חוזר וחווה, בדרכו המיוחדת, את הפגישה המרגשת עם מראה ה"אופק", שאינו יודע לכנותו בשם. ואכן למחרת, הוא אינו יודע לומר למורה מהו אופק. התלמידים למדו על כך בטיול שהוא נעדר ממנו; אך הוא, שקלט את המראה בכל חושיו, נותר כאילם. התהום, בין החברה "המרובעת" והפורמאליסטית ובין רוחו החופשית והיוצרת של הפרט, אינה ניתנת לגישור.

גם גיבורת ספרה של שריג זוכה לציונים רעים מן החברה, אלא שהסיבות הן שונות לגמרי. המורה בכיתה א' מתוארת כ"מורה זקנה, לבושה כהים, בעלת פנים זועפות". (96). לקורא ברור, בשל התיאור הזה, שהתנגשות עם המספרת היא בלתי-נמנעת. ובאמת, כשהיא קוראת בקול רם את תפילת "מודה אני" ואומרת אותה בלשון נקבה, נזפת בה המורה על כך. אחר-כך מוסיפה המורה: "מותר למורה ללמד אותך מה שאינך יודעת". אבל היא אינה מוותרת: "אבל אני כן יודעת! אבישלי כבר לימד אותי!". כשמתברר, לאחר מכן, שיש להקפיץ את הילדה לכיתה ב', מקבלת המורה את הדברים ברוח רעה: "לקרוא ולכתוב את באמת יודעת, וזאת בזכות הוריך ולא בזכותך, אבל אינך ילדה טובה, אלא עקשנית וחצופה..." (97). בשונה מן הקטע הקודם, מסתיים העימות בנצחון הילדה, אבל זה ניצחון עצוב, שבו על המנצחת לסבול השפלה מן המבוגרת, המתנשאת והמנוצחת. אומנם הילדה ניצחה במגרש של המבוגרים, אך אלה דאגו לכך, שלמרות הצלחתה, לא תשכח מי הוא השולט כאן.

בספרו של שלו שוררת אווירה שונה לגמרי. גם כאן מתוארים בעיות, התנגשויות עם חברים, חילוקי-דעות עם מבוגרים וכו'. אך הכל נפתר ברוח טובה של חיוב החיים בחברה ובבית-הספר. אביא דוגמה אחת: בשל מחלה ממושכת מגיע אורן לכיתה א', רק לאחר חג הפסח. המנהל מהסס אם-כדאי להכניסו לכיתה קרוב לסוף השנה. היסוסיו של המנהל מעוררים דאגה בלבו של אורן: "פניו [של המנהל] חמורות היו ולאורן נדמה שאפסה כל תקווה. אך נראה שהעצבות שצבטה את ליבו והשתקפה בעיניו לא נעלמה מעיני המנהל. מר

מי זוכר את שעת הולדתו, את מראה החדר שבו נולד, את המיילדת המתרוצצת, את פני האמא העתידה ללדת

דננברג [האב] ביקש משהו, ואורן הרגיש ששרוי הוא במצוקה. אותו רגע אהב את אביו. המנהל מחליט לבחון אותו ומגלה שאורן כבר יודע לקרוא: "זוכן", נענה המנהל כשכמה זיקים של רצון מתעוררים ונדלקים בעיניו כבדות-הסבר, 'רואה אני שלא הלכת בטל בימי מחלתך.' ואז הוא נשלח אל המחנך, מר קלעי, דמות מופת נערצת ואהובה לכל אורך הספר. (33-34). ההרמוניה הזאת, בין הילד וחברת הבוגרים, אופיינית לספר כולו. אורן וחבריו מפנימים את ערכי החברה ומקבלים עליהם, בצורה זו או אחרת, את מה שהסביבה המבוגרת מטילה עליהם ותובעת מהם.

ספרו של טנא הוא, כאמור, סיפור על הווי בבית-הספר. ההתנגשויות עם המורים מתוארות ברוח של הבנה והומור. הקורא עשוי לשאול את עצמו: האם באמת כך היו הדברים? ואולי נובע התיאור המפויס מן הצער על החברים שאבדו בשואה ומן האווירה הנוסטאלגית, השורה על הספר כולו? האווירה הטובה הזו באה לידי ביטוי באפיוודה שבה מגלים התלמידים המאחרים לבית-הספר, שהמורה ה"איום" אינו רושם שום הערות בפנקסו, וכך משתנה יחסם למעמד שבו, כביכול, נרשמים שמותיהם בפנקסו של המורה: "ולאחר-מכן החלה ההצגה: 'שמך? מדוע איחרת? ועוג מלך הבשן [כינויו של המורה] מטיח בנו את הערותיו השנונות ואנו צוחקים... ועוג מלך הבשן מנסה לשווא להזעיק את פניו הסמוקות, לירות ברקים מעיניו הכחולות, המחייכות וקולו עולה כרעם בגלגל: 'אני האיש שאלמד אתכם, כי העולם אינו הפקר. הפנקס פתוח והיד רושמת! והוא תוקע את עפרונו האדום לתוך הפנקס. אכן, ההצגה נמשכה. אלא שמאז 'המציאה' [גילוי הפנקס הריק על-ידי התלמידים] לא היה עוג מלך הבשן השחקן היחיד... כולנו השתתפנו בה בנפש חפצה." (21).

הילדות המתוארת בארבעת הספרים אינה רק ילדות של זיכרון, מדומה או אמיתי, אלא, בעיקרה, "ילדות" של מסר ושל השקפות על טיבם של החיים. אירועי הילדות, בעיצובם האמנותי, הופכים בידי המספרים לאמצעי של התבוננות בעצמם כמבוגרים; אמצעי שיש בו גם אמירות ברורות לקורא, שילדותו נמצאת עדיין בעיצומה. ■

## מקורות

- מנחם רגב, היזכרות מאוחרת כנקודת מוצא לסיפור-ילדים, בתוך: 'ספרות ילדים ונוער', כרך כ', חוב' ג'-ד' (80-79), מאי, 1994.
- בנימין תמוז, חולות הזהב, ספרית פועלים, תשי"ט.
- תקוה שריג, אמא אגדה, הקה"מ, 1986.
- 'צחק שלו, ילד היה בירושלים, עם עובד, 1974.
- בנימין טנא, קורות כיתה אחת, עם עובד, 1976.